

HIZKUNTZAK ETA ALDAERAK EUSKAL NARRATIBAREN SORRERAN

Ana M. Toledo Lezeta

(Universidad de Deusto/Deustuko Unibertsitatea)

Abstract

An analysis is provided of how the writers who told stories in the last third of the XIXth century faced the portrayal offered by linguistic reality. To be specific, the object of study can be summed up as follows: to examine the procedure followed by Jean Baptiste Daskonagerre, Jean Baptiste Elizanburu, Resurreccion Maria Azkue and Txomin Agirre when they published their novels or short stories, when the place they referred to in their stories was in the Basque Country or some other real place where several languages were heard or where a particular variant of the language was used. The analysis concludes that, although in some story creating an imaginary reference or a mimesis has an influence on the chosen linguistic option, in most cases the linguistic option depends on the internal requirements of the story related.

Poetika klasikoek bete beharrekotzat jotzen zuten arauen multzoak barneratzen zuten aginduetako bat sinesgarritasunarena zen. Idazlanak egiantza izan behar zuten; sinesgarria izan behar zuten. Sinesgarritasuna kategoria estetiko bat edo idazlanak bere baitan gorde beharreko ezaugarri bat zen. Ezaugarri horren arabera idazlanak errealitatearen ilusioa sorrarazi behar zuten hartzailearengan, errealitate hori mimetizatzearen ondorio bezala.

Hizkuntzak berak, idazleak idazlana mamitzeko darabilen bitartekoak berak, errealitatearen ilusioa sorrarazi dezake ala ez. Idazlanera lehen pertsona gramatikaren berbaldia biltzen bada, saiheuts daiteke errealitatearen ilusioa sorrarazi beharra edo nahia; izan ere, “ni”aren berbaldi horrek gizarte-erreferentziak alboratzen badiu, ez dago errealitatearik mimetizatzea eskatzen duenik. Bete-betean “ni”aren berbaldia bada, ez dago gizarte-erreferentziarik eta gizarte-erreferentziaren bati lekua eginez gero, poetaren “ni” bortitx horren iragazitik iragazia dator, subjektibitate bat azaltzeko aitzakia bihurtuz. Ahots bakarra dago idazlanean eta, horrenbestez, ez zaio lekuri egiten ahots-aniztasunari: “ni” horren ahotsa bakarrik entzuten da. Baina, “besteez”, hirugarren pertsonen diharduten berbaldiek, dela narratibarenak, dela antzerkiarenak, ahotsak aurkezten dituzte. “Ni”arengandik at kokatzen den munduaz diharduten genero literarioek —genero narratiboek edo antzerki-generoek— mundu horretan egiten diren hizkuntza erabilerekin topo egiten dute, mundu horretan entzuten diren ahotsak jasotzen baitituzte.

Mendetan zehar euskara ez da izan, ez non-nahikoa, ezta noranahikoa ere, Euskal Herriko gizartean. Ez hori bakarrik, euskaraz bizi zen (eta den) gizarteak berak euskalki desberdinak zituen (eta ditu) adierazpide. Beraz, Euskal Herriko leku erreal bat idazlanean eraikitako fikziora zeraman antzerkigileak edo eleberrigileak, baldin eta ilusio erreferentziala sorrarazi nahi bazuen, gizarte-errealitate horretan entzun zitezkeen hizkuntzekin edo euskara-aldaerekin topo egiten zuen.

Berez, poetika klasikoek agintzen zuten sinesgarritasunaren araua bete nahi izan zuen euskal idazlea edo araua ontzat eman zuen euskal kritikoa ohartu zen euskararen egoerak —euskara euskalkitan bizi izateak, euskarak gizartean zuen bizitzak...— eragiten zuen arazoaz. Antzerkigile baten eskutik dator errealitate linguistikokoak idazlana mamitzeko erabili nahi zuen hizkuntza baztertzea gomendatu diola adierazten duen lehen testigantza. Hala aitortzen du, esaterako, Peñafloidako Kondeak *El borracho burladore* (1764) paratestuan. Paratestuan, egileak, Peñafloidako Kondeak, ohar bat txertatzen du. Ohar horretan, besteak beste, honakoa irakur daiteke:

La primera [advertencia] se dirige a aquellos que notarán la mezcla que se hace del vascuence y castellano, pareciendoles más regular el que todo fuese en uno de los dos idiomas. Digo, pues, que mi primera idea fue de que toda esta ópera fuese en vascuence; pero luego me saltó la dificultad del dialecto de que me había de servir en ella. Si me valía del de Azcoitia, hubiera sido poco grato a todo el resto del País hasta la frontera de Francia, por la preocupación que tienen contra el vascuence o dialecto de *Goi-erri*, y si quería usar del dialecto de Tolosa, Hernani, San Sebastián, etc. exponía a los actores a hacerse ridículos; pues sería difícil que todos pudiesen imitarle bien. Por esta razón, pues, me hube de contentar con reservar el vascuence para lo cantado, haciendo que todo lo representado fuese en castellano.¹

XVIII. mendeko egile baten aitorpenean ez da agortzen errealitate linguistikokoak antzerki-testutan sinesgarritasuna gordetzeko jarritako eragozpenen aipamena. Peñafloidako Kondeak euskalkietan atzeman zuen oztopoa; XIX-XX. menden arteko muga Karmelo Etxegaraik errealitate linguistiko horrek antzerkigileari ezartzen zizkion “murrizketei” leporatu zien euskal antzerki-testuetara gizarte-geruza jakin batzuetako pertsonaiak bakarrik eraman izana:

Los personajes que desfilan por las tablas son siempre, con rarísimas excepciones pertenecientes á las mismas clases sociales: labradores, pescadores, obreros, indios, alguno que otro galán joven, como diríamos en lenguaje de bastidores, por caso raro. Se obra así por exigencias de la verosimilitud y de las leyes o cánones del arte dramático. Como esas son las clases que de ordinario se valen del vascuence en sus conversaciones cotidianas, ellas son las únicas que pueden presentarse en escena hablando el idioma de Aitor, sin que esto pugne con la realidad y les impide volar por horizontes más extensos, en que quizá pudieran desarrollar más libremente sus facultades.²

Dirudienez, euskal antzerkigilearen surlana mugatzen ari da errealitate linguistikoa. Alegia, gizarte-dialektoek, sozioklektoek murrizketak erakusten dituzte euskararen errealitate linguistikokoan eta egoera soziolinguistikoko honen aurrean aukera jakin

¹ Munibe, Xavier de, 1991, *Gabonsariak. El borracho burlado*, Eusko Legebiltzarra, Vitoria-Gasteiz, 204. or. Xabier Altzibarrek prestatutako edizio kritikoa.

² Etxegaray, Carmelo de, 1901, *Apéndice á la obra Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa de D. Pablo de Gorosabel*, VI, Imprenta, Librería y Encuadernación de E. López, Tolosa, 49. or.

batzuk egiten ditu antzerkigileak: euskaraz hitz egiten duten gizarte-taldeetara mugatzen du antzezlaneraturako pertsonaien jatorria.

Prezeptiba literarioen, poetika klasiko arauemaileen garaiak amaitu ziren, jakina. xx. mendeko poetikek ez diote agindurik ematen idazleari, noski; gertaera literarioa deskribatzea dute jomuga nagusi. Bestalde, sinesgarritasunaren gaia bera ez da izan historikoki aldagaitza, arau eta kode aldakorren menpe egon baita, errealitatearen ideia bera bezala. Haatik, poetika klasikoen diktaduraren amaierarekin eta sinesgarritasunaren ulerkuntzan egondako aldaketekin ez da bukatu genero narratiboetan eta dramatikoetan bizitza hartzen duten pertsonaien hizkera beren bizilekuko errealitate linguistikoaren argitan atzeman nahi izana, bizileku horrek erreferente erreala duenean. xx. mendearen 80. urteetan, adibidez, euskal eleberriak bere lehen aldiarekin hautsi ondoren, eguneratzeko ahaleginean urratsak emanak zituenean eta, ematen jarraitzen zuenean, kritikaren alorrean egin zuen agerrerarik sinesgarritasunaren gaiak. Hona, lekukotasun bat:

Aurrerapenak [eleberriaz dihardu orokorrean] pertsonaien hizketa errealago bat ekarri zuen (...). Eskerrak gure prosista batzuk ulertu dutela (...). Hemen, problema, izugarria bihurtu zen derrepente. Euskal Herriak aurrerapen ekonomikoarekin batera erdalduntzea ezagutu zuen, eta horrek bilinguismoa, eta horrek neurri berean euskararen aldaketa bat. Euskaldunak erdaraz eta euskaraz hitzegiten du erdaraz josia, ez bakarrik 'erderismo'z josia. Hortaz, literatura unibertsalaren historian narradorearen ahotsa gero eta gehiago desagertzen bada eta pertsonaiena, aldiz, gero eta gehiago azaltzen bada, nola soluzionatu problema euskaraz idaztean, euskaldunak erdara-euskara batean hitzegiten badu, nola, euskaldunak erdaldunekin erdaraz hitzegiten baldin badute. Faulkner-ek, Marquez-ek edo Benet-ek sortutako lurralde mitiko bat sortzen badugu ez da problema, hizkuntza homogeen bat erabili dezakegu (...) baina idazten Euskal Herriko erreferentzia konkretoak azaltzen badira, ez da posible dena euskaraz jartzea —hori da '100 metro' ren kaso— (...).

Gure literaturan hizkera, bi moduz faltseatu egin da; lehenengo, normalean erabiltzen diren hitz erdaldunen trukean neologismo horribreak egiten (...); faltsezeko bigarren modua, nahiz eta euskaraz idatzi euskara jartzea da erdara den lekuan.³

Sinesgarritasunaren gaia oso gai konplexua da. Hizkuntzaren erabileraren alorrari dagokionez, fikziozko barrutia eraikitzeke erreferente erreala daukan leku bat hautatzen duenean idazleak, erreferente erreal horretako hizkera edo hizkeri leial zaion ala ez epaitzera ezin murriz daiteke sinesgarritasunaren auzia. Jesus M.ª Lasagabasterrek Mikel Zarateren *Haurgintza minetan* (1973) eleberriko polizien kilimetrak ulertezinaz ziharduela esan bezala:

El recurso, que es, en el fondo, inverosímil, sirve a una finalidad de la novela más alta que la mera reproducción verosímil de la realidad: expresar, mediante la dialogía discursiva, el enfrentamiento irreconciliable de actitudes e intereses entre dos grupos sociales, más allá o con independencia de una posible diversificación lingüística.⁴

Euskarazko lehen kontaketak ez dira argitaratzen hasten xix. mendearen azken herenera arte, nahiz eta aurretik idatzitako kontaketa baten testigantza ezagutzen den

³ Hernandez Abaitua, Mikel, 1981, «Hizkuntza, hizkera eta erdera euskal narratiban», *Oh! Euzkadi* 12, orrialderik gabe.

⁴ Lasagabaster, Jesus M.^a, 1988, «La novela vasca al borde de la realidad», *II. Euskal Mundu-Biltzarra. Literatura eta bere intertestualitatea II*, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, Victoria-Gasteiz, 170. or.

2004. urteaz gero, Juan Perez de Lazarragak xvi. mendeko 60. urteetan idatzitako artzain-eleberriarena, hain juxtu.

xix. mendearen azken herenean istorioak kontatu nahi zituzten idazleek nola egin zioten aurre errealtate linguistikoak erakutsitako erretratuari —dela euskal herritar guztien hizkuntza euskara ez izateari, dela herritar euskaldunak euskalki desberdinetan mintzatzeari, dela atzerritarren aldiren bateko bizileku Euskal Herria izateari...— bihurtuko da hurrengo lerroetan aztergai. Gehiago zehaztuz: beren istorioetan kontatutako gertaeren lekua Euskal Herriko edo atzerriko leku errealean batekin bat zetorrenean, leku errealean horretan entzuten ziren hizkuntzak zirela eta, edo zerabilten hizkuntza-aldaera zela eta, zein jokabide hartu zuten aztertuko da, baita jokabide hori eragin zezakeen motiboez galdetuko ere, honakoa atzemaitea jomuga: erabilera linguistikoak ilusio erreferentziala sorrarazi nahiari erantzuten dion —errealtatearen mimesia egin nahiari, alegia— ala idazlanak kontatzen duen istorioak eraikitzen duen barne-legeen eskakizunen aginduetara egoteari.

1. Jean Baptiste Daskonagerre: *Atheka-gaitzeko oihartzunak* (1870)

Jakina denez, Ganix kontrabandista ospetsua Daskonagerrengana, Baionako notarioarengana, joan zen bere azken ondasunen hipoteka egitera. Ganixen ondasunen egoera tamalgarriaz gupidatu Daskonagerre eta, harentzat diru-iturriren bat bilatzeko asmoarekin, eleberri bat idaztea deliberatu zuen. Eleberri horretan kontatutako istorioak Ganixen bizitza izango zuen ardatz, bereziki honek mugalari lanetan behin batean egindakoa: Carlos Maria Isidoro Espainiako erregegaiaren emazte Beirako printzesa mugaren alde batetik bestera pasatzen lagundu zueneko.

Lehen idazketa bat taxutu frantsesez eta, zenbait aholkulariren esku utzi zuen lehen zirriborro hori. Eragiketa honen ondotik itxuratutako testua Parisen argitaratu zuen 1867an *Les échos du Pas de Roland* izenburupean. Itzultzaile-talde batek euskaratu ostean, 1870ean kaleratu zuen *Atheka-gaitzeko oihartzunak* izenburupean.

Gauzak honela, baldintza aski berezitan mamitutakoa da euskaraz argitaratutako lehen eleberria. Batetik, egileak berak aitortzen duenez, ongile izateak bultzatzen du idaztera; bestetik, gaia emana datorkio; izan ere, Daskonagerre notarioa bere bulegoan Ganixi agindutakoa betetzera mugatzen da: “Etzare nahi mintzatu, Ganix; bada ni mintzatu naiz zuretzat”.⁵ Azkenik, jatorrizko testua bera frantseseko da eta elkarlanean burututakoa, gainera. Talde-lan horretan Daskonagerrearen ekarria luma nagusi izatera mugatzen da eta euskarazko itzulpenari dagokionez, itzulpena edo moldaketa ontzat eman zuena izatera.

Beraz, oso baldintza berezitan jaiotako eleberria da. Aholkulariak izan zituen idazketa-prozesu baten ondotik, itzultzaile-talde batek frantsesetik euskaratutakoa da, nahiz eta ibilbide osoa Daskonagerrearen esanetara eta gogara burututakoa izan.

Lehen idazketaren egile eta ondorengo prozesu osoaren zaintzaile izan zen Daskonagerrek ezin utz zitzakeen oharkabean eleberriko zenbait pasarte jatorrizko hizkuntzan, euskaratu gabe. Badira bi pasarte eta lokuzioren bat edo beste frantsesez gordetzen direnak euskaratutako testuan.

⁵ Dasconaguerre, Jean Baptiste, 1990, *Atheka-gaitzeko oihartzunak*, Klasikoak Saila, Elkar, Donostia, 118. or. Ander Lakarrak prestatutako edizioa.

“Athea gaitza” eta bere inguruak ditu gertaera-leku Daskonagerrek kontatutako istorioak:

Athea-gaitzak badu bere mendetako omen ederra, guziek dakitena. Hosiñen gainerat makurtua den arroka horren erditik, Errolanek ideki zuen beretzat bide bat; haren itzal handia, gora hegaldatua, dabilla orai ere gure mendien gainian. Baiñan Athea-gaitzak baditu bere orhoitzapen berriak; hoiñen orhoitarazteko hartu dut hemen xedia (41. or.).

Honela bada, *Athea-gaitzeko oihartzunak* eleberriak osatzen duen fikziozko mundutik at izate erreala duen lekua hautatzen du istorioa kokatzeko. Leku erreala horretako bizilagunek hizkuntzaren bat darabilte beren komunikazio-beharretarako, baita inguru horietara etorri den Beirako printzesak ere. Daskonagerren aginduz eta honen gainbegirapean egindako itzulpenean jatorrizko testuan frantsesez mintzatzen ziren pertsonaiak euskaraz mintzatzen jarri zituzten, baina pasarteren baterako frantsesa gordeaz.

Frantsesez gordetzen den lehen pasarte honako testuinguru honetan txertatzen da:

Eta pastoralerat edo pillota partidarat bildua den jendia, solasian, jostetan, alde batetik bertze titxua titxuari, irriz eta bat bertzeari oihuz aditzen dire eskaraz.

Betbethan, haro horren erdian, harrabots illun bat aditzen da, panderu urratu batek jotzian duena iduri. Makaiako herriko-mutilla da, zerbeiten erantzuterat ethorria, bere boz eihar-marrhantarekin.

Ordu berian, oihu guziak ixiltzen dire, joko guziak gelditzen. Aditzagun zer othe dioen:

“Més habitants dé mon pays,

Par l’ordonnancement dé messiu lé Maire, lé poublic il est erréprévenu que lé fâme, grand dame de don Carlos Quinto, il est caché dans quelque coin ici, dans lé village dé Macaye. Il est errésousentendu qué si l’attrape il est erréussie, grand errécompense il sera donnée à son rattrapement”

— Tiens! on parle donc français ici —dio soldaru batek (64. or.).

Jaso den aipamenak, gutxienez, bi egoera uzten ditu agerian; bata, giro euskaldun batean herriko pregoilariaren pregoia frantsesez egiten dela; bestea, Ganix eta Beirako printzesa atxilotzeko Makaiara joandako soldadu baten hizkuntza frantsesa izanik, harriturik azaltzen dela Makaiako norbaiti frantsesa entzun diolako.

Beraz, barruti ofizialean izan ezik —dela herriko mutilaren pregoia, dela Makaiara zeregin ofizial zehatz batekin joan den soldaduen esana— Makaian hitz egiten den hizkuntza euskara da.

Lehen itxura batean, badirudi Daskonagerrek sinesgarritasuna gorde nahi duela; alegia, gertaera-leku errealeko hizkuntza-erabilera islatu nahi duela fikziorako sortu duen gertaera-lekuan. Alabaina, “erakuskari” horretan eta ezer gutxi gehiagotan gelditzen da soldadu-jendearen ahotsean gordetako frantsesa. Ezer gutxi gehiago hori honako lokuzio honetara mugatzen da: soldaduen mintzairako “*en avant, marche!*” (75. or.) edo “*En avant, pas accéléré, arrrche!*” (84. or.). Gainontzean, soldaduen arteko harreman-mintzaira euskara da. Euskaraz hitz egiten die Kaporal Hitzederrek aurrean dauzkan soldaduei, baita hauek ere kaporalari. Euskaraz hitz egiten du, halaber, Burrunba kapitainak, Jeneralak Makaiara bidali duen soldadu-konpainiaren buru egiten duenak: honen gogotak, kasu, euskaraz jasotzen ditu testuak.

Haatik, Burrunba kapitainaren ahotsean bada kontrasterik; izan ere, honen go-goeten berri euskaraz eman ostean, kontalariak hautsi egiten du eraikitzen hasi den araua, kapitainak idazten duen pasartea transkribatzera igarotzen denean:

Aintzindaria berriz jartzen da; su eta khar burua berotua eskribatzen du kordokarik gabe bere soldaruentzat erantzute hau:

“Soldats!

Le ciel s’est montré un instant jaloux du succès réservé à nos armes.

Un orage épouvantable nous a fatalement condamnés à l’inaction cette nuit; mais il a aussi empêché nos ennemis d’exécuter leurs desseins perfides.

La princesse de Beira est chez Ganich.

Dans quelques heures, l’un et l’autre seront en notre pouvoir.

Soldats, vous ne faillirez pas à votre devoir; songez que du haut de ces Pyrénées quarante siècles vous contemplant” (83. or.).

Beraz, pertsonaia berari, unean uneko zereginaren arabera, hizkuntza aldatzen dio kontalariak: soldaduen aurrean egingo duen proklama idazteko frantsesa; bere pentsamenduen berri emateko euskara.

Azken batez, Daskonagerre ez da gehiegi arduratu kanpo-errealitate linguistikoa islatzeaz. Hala, esaterako, inolako arazorik gabe jarri du euskaraz hitz egiten Salburgeko hiritik Espainiarantz abiatzen den Beirako printzesa portugaldarra edo printzesa atxilotzeko agindua duen Burrunba kapitaina, kanpo-errealitate linguistiko horrekiko sinesgarritasuna gorde nahian ibili gabe. Nahiz pertsonaia nagusia den Ganix kontrabandista, nahiz honek mugako pasabideetan zehar gidatu behar duen printzesa atzerritarra, nahiz hauek atxilotzeko agindua duen kapitaina, euskaraz mintzo dira.

Gauzak honela, ez dirudi kanpo-errealitate linguistikoa zehatz-mehatz islatzeko premiarik sentitu duenik Daskonagerrek. Alabaina, une jakin batzuetan frantsesa gordetzea erabaki du, euskaratu gabe utziaz. Une jakin horietako berbaldia gainontzeko berbalditik bereizten duen ezaugarriak, honako kontraste honi erantzuten dio: barruti ofizialeko jarduna / barruti ofizialekoa ez den jarduna. Barruti ofizialeko jardun hori, gainera, idatzia da; izan ere, testuetako bat Makaiako pregoilariak aldarrikatutako pregoia da; bestea, soldadu-konpainiaren buru den kapitainaren proklama. Barruti ofizialekoa ez denak, ordea, ez du euskarri idatzirik: kontalariaren eta pertsonaien esanek osatzen dute.

Hitz batean, Daskonagerren eleberriak heterogenotasun linguistikoa aurkezten du. Kontatzen duen istorioaren gertaera-lekuan dabiltzanak, zeinahi dela ere beren jatorria, euskara dute adierazpide, baina pregoi eta proklametarako hizkuntza frantsesa da. Gisa horretan atzeman du Daskonagerrek Makaiako erabilera linguistikoa. Eginkizunaren arabera egindako aukera linguistikoa da: Burrunba kapitainaren barne-gogoeten adierazpen-hizkuntza euskara izanagatik, proklama egiteko frantsesa du adierazpide. Daskonagerrek irudikatutako Makaiian, zeinahi zelarik ere Makaiaren errealak eskainitako erretratu linguistikoa, erabilera ofizial / ez ofizialak erabakitzen du hizkuntza batez ala besteaz baliatzea.

Honako jokabidearekin, Daskonagerrek ez du bilatu errealitatearen mimesia egitea, errealitate-efektu bat sorraraztea, motibazio errealista bati erantzutea. Horrelako asmo batek frantsesaren erabilera zabalagoa eskatuko ziokeen berez erabili duena baino. Testuak erakusten duen heterogenotasun linguistikoak, azken finean, kon-

notazio-mailan funtzionatzen du: Ganixek, legeak urratzen dituen kontrabandistak, legeen gain eraikitzen den mundu ofiziala garaituko du; izan ere, mundu ofizial horrek pregoi eta proklama bidez iragarritakoa, galtzaile aterako da. Makaiako pregoilariaren pregoiak saria agintzen zuen Beirako printzesa atxilotzen zuenarentzat; Burrumba kapitainaren proklamak zenbait orduren buruan Ganix eta printzesa atxilotzea espero zuen. Beirako printzesak Ganixen laguntzarekin muga igarotzea lortzen duenez, mundu ofizial horrekin daukaten lehian garaile aterako dira. Frantsez adierazitako mundu ofiziala garaituko dute euskara adierazpide duten Ganixek eta Beirako printzesak.

2. Jean Baptiste Elizanburu: *Piarres Adame* (1888)

Piarres Adame kontaktetan, Piarres Adame pertsonaia ziztorlaria hautatzen du Elizanburuk Pello mutikoaren bidaia lagun bihurtzeko Oletako jaietarako joan-etorrian. Herria atzean utzi eta gero, bi saratarrok elkartzen direnean, honako gomita luzatzen dio Piarres Adamek Pello mutikoari:

Ongi duk; ni ere Oletara nohak; nahi baduk, eginen diaguk bidaia elgarrekin, eta nola iduri baituk, nahiz behar bada zerbait badakikan, badukala oraino gauza hainitz ikasteko, bidean guazilarik erranen daroskiat nere haur denborako eta geroztikako zenbait istorio; nahi duk?⁶

Pellok gomita onartzean, Piarres Adamek hel diezaioke bere lantegiari, istorioak kontatzeari. Adamek kontatzen dion hirugarren istorioa honakoa da: “1555an, Erremundegibehere Sarako hauzapezak egin zuen abilezia”.

Istorio honek kontatzen duenez, aldi horretan bazuten liskarrik saratarrek eta zugarramurdiarrek elkarrengandik banatzen zituen mugarriko gorabeherak zirela eta:

Sarako artalde bat mugarriz alde hartara alatzen zenean, Zugarramurdiko artzainek, zeinen nagusiak komentuko fraideak baitziren, frantses artalde hori, inguruan harturik, erematen ziteian, aitzinean, fraiden komentura. Orduan, fraiden eskuetaraz geroztik, adio artaldea Saratarrentzat.

Sarako artzainek ere, nola erne baitzauden, pentsatzen dukan bezala, artalde bat mugaz alde huntara alatzen, edo xoilki mugarat hurbiltzen, hek ere inguratzen ziteian berehala artalde hori eta ekartzen Sarako plazara. Gero han, lehenago hamar ardi edo zikiro galdu zituenak, atzematzen zitian hogoi, eta gehiago ere ba, ahal bazuen (45. or.).

Liskarraren nolakotasuna modu orokorrean azaldu ondoren, behin batean gertaturikoaren berri ematen du Piarres Adame kontalariak: Erremundegibeherek, Sarako auzapezak, Zugarramurdiko fraileak baino abilagoa zela erakutsi zueneko, hain zuzen ere.

Erremundegibeherek, Sarako auzapezak, hainbat artalde zituen. Artalde horietako baten zaintzaile den Piarresek, Hartxuriako artzainak, aditzera ematen dioenez, “Zugarramurdiko fraidek ereman edo ereman-arazi dituzte beren komentura gure berrehun ardiak, beren ahariekin, mugarriez hunatago alan ziren lekutik. Ohartu naizen bezein laster, guan naiz Zugarramurdira, eta han ikusi ditut gure ardiak preso dau-

⁶ Elissamburu, J. B., 1982, *Piarres Adame*, Elkar, Donostia, 10. or.

dela komentuko korrale handi batean!” (46. or.). Gertaeraz jabetuaz bat, ardi horiek berreskuratzeko trikimailua asmatuko du Sarako auzapezak.

Sara eta Zugarramurdiren arteko mugarri politiko-administratiboaren izaera banatzailea izan arren, nahiz arazoa sortzen duen osagaia, nahiz Sarako auzapezari bururatutako trikimailua garatzeko bitartekoa, izaera banatzailea duen beste mugarriren batek ere egingo du agerrera ardi horiek berreskuratzeko abian jarritako abilezia-erakustaldian: mugarri linguistikoak, hain juxtu. Mugarri linguistiko hau ez dator bat mugarri politiko-administratiboarekin, Sara eta Zugarramurdi bereizten dituenarekin, alegia.

Sarako alkateak asmatutako trikimailuak gutunak idaztea eskatzen du; bata, Zugarramurdiko alkateari idatziko dio, bestea, Zugarramurdiko fraileei. Zugarramurdiko alkateari euskaraz zuzenduko zaio, baina Zugarramurdiko fraileei zuzentzerakoan, honela diotsa bere laguntzaileari:

Lahetxipi, fraidek ez zakitek frantsesa; nik ere ez hainitz; are gutiago zakitek eskuara...; ni berriz, ez nauk arras trebe españolean...; iskribatzen baniote latinez?... Zer iruditzen zaik? (48. or.).

Erremundegibeherek esana idazten du Lahetxipik. Idatzia latinez doa eta, jarraian, “Zeinak erran nahi baitu euskaraz:” (48. or.) erantsi ostean, itzulpena gehitzen dio. Berdin jokutzen du gutun-azalean; izan ere, hartzaileari buruzko xehetasunak latinez eman ondoren, “Erran nahi baita:” (49. or.) gaineratu eta, euskaratu egiten du.

Piarres Adameko Piarres Adame saratarrak bere istorioen entzule bihurtzen duen Pello saratarriari gisa honetan aurkezten dio bere burua: “Sarako herrian, ez dela bat nik baino irri gehiago egiten duenik” (11. or.). Pertsonaia ziztorlaria da Piarres Adame. Honentzat Sara eta Zugarramurdiren arteko mugarrian gertaturikoa pasadizo irigarri bat kontatzeko eta bere herikideak aldamenen dauzkaten zugarramurdiarrak baino abilagoak direla azaltzeko baliabidea besterik ez da.

Testuinguru honetan latinaren erabilera alderdi barre eragilea eta burlazkoa indartzeko elementu da. Haatik, ez da horretan agortzen bere indar iradokitzaila.

Jakintsuagoak eta abilagoak direla saratarrak frogatzen du. Lahetxipik Sarako auzapezari ea latina ere badakien galdetzean erantzuten dioenez, jakintsuagoak dira:

Nik, bazakiat zer nahi, behar denean! (48. or.).

Abilagoak ere badira, Sarako auzapezarena baita garaipena. Hala, saratarrei ematen die zugarramurdiarren kontura barre egiteko aukera. Latinaren erabilerak, ordea, mugarri linguistikoa jartzen du zugarramurdiarren artean eta mugarri hori ezabatzen saratar eta gainontzeko zugarramurdiarren artean.

Lur-mugarriaren bi aldeetara hizkuntza bera hitz egiten da: euskaraz idazten dio eskutitza Sarako alkateak Zugarramurdikoari, baina, dirudienez, Zugarramurdin bada komunitate bat euskaraz ez dakiena, fraileena, eta horregatik latinez idazten die. Era honetan, fraileen komunitatea gainontzeko zugarramurdiarretatik banatu eta, mugarri berri bat ezartzen du zugarramurdiarren artean: herritarrak / fraileen komunitatea.

Saratarrak eta zugarramurdiarrek komunitate politiko-administratibo desberdinak osatu arren, hizkuntza bera darabilte; saratar eta zugarramurdiarrak hizkuntzak bereizten ditu Zugarramurdiko fraileen komunitatetik. Elizanburu saratar gorriak Sarako alkatea aurkezten badu ere garaile Zugarramurdikoaren aurrean, Zugarramurdiko fraileen komunitateari ordainarazten dio adarjotzearen prezioa.

Sarako alkateak bitartekari huts bihurtzen du Zugarramurdikoa: Zugarramurdiko fraileen komunitateari helarazi nahi dion mezuaren mandatari soil da Zugarramurdiko alkatea. Fraileak dira mandatariak iragartzen duena gerta ez dadin, bi herrien arteko mugarria igaro duten ardiez gain, beste ehun ematen dizkietenak Sarako alkateari. Nahiz eta Zugarramurdiko alkatea izan Sarakoak jarritako trikimailuan erortzen dena, fraileak dira trikimailua nozitzen dutenak. Honela, Elizanburu saratarrak adarra jo izanagatik zugarramurdiarrei, Elizanburu gorriak Zugarramurdiko fraileei egotzi zien ordainketa.

Sara eta Zugarramurdi artean bada mugarri politiko-administratiboa eta berau abilezia erakusteko bitarteko moduan erabiltzen da. Bada, halaber, mugarri linguistiko bat aurrekoarekin bat ez datorrena. Elizanburuk mugarri politiko-administratiboaren alde batera kokatzen du pertsonaiarik abilena, baina mugarri linguistikoaren beste aldean dagoenari ordainarazten dio pertsonaia abilak lortutako garaipena. Bestela esanda, euskaldunak elkarrengandik bereizten dituen mugarri politiko-administratiboa dago. Mugarri horren bi aldeetara bizi direnak lehiaren gain eraikitako harremanak dituzte. Lehia horretan 1555eko pasadizo batean Sarako auzapeza atera zen garaile. Garaipena, euskaraz ez zekien Zugarramurdiko komunitateak ordaindu zuen: fraileen komunitateak.

Honela bada, bi komunitate politiko-administratiboren arteko lehiari, latinaren erabilerak dakarren hizkuntza-komunitateen arteko bereizkuntza gehitzen zaio. Komunitate politiko-administratibo garaileak lehiakide duen komunitate politiko-administratiboko hizkuntza-komunitate jakinari ordainarazten dio garaipena, euskaraz ez dakienari, hain juxtu.

Azken batez, latinaren erabilerak testuratzen duen heterogenotasun linguistikoa ez da soilik beste osagai barre eragile batzuei eransten zaien osagai barre eragilea, bada, baita ere, eta bereziki, banaketa-osagaia.

Elizanburuk Sarako auzapezaren ahotsera daramanean, “fraidek ez zakitek frantsesa; nik ere ez hainitz; are gutiago zakitek eskuara...; ni berriz, ez nauk arras trebe españolean...; iskribatzen baniote latinez?” eta latinez gutuna idazten duenean, ez du lortzen bakarrik errealitate linguistiko bat islatzea, errealitate linguistiko baten ilusioa sorraraztea, errealitate linguistiko baten mimesia egitea. Baliabide honen erabilerak mimesiaz harantz beste eginkizunik bereganatzen du konnotazio-mailan: kontatutako istorioan euskaraz ez dakien hizkuntza-komunitateari ordainarazten zaio muga administratibo bateko gorabeherek eragindako trikimailutik ateratako irabazia.

3. Resurreccion Maria Azkue: *Lenengo irakurgaia. Bein da betiko* (1893)

Azkuek lehenengo irakurgaitzat aurkeztu zuen *Bein da betikorako* Lekeition entzuna zuen legenda batera jo zuen. Lehenengo irakurgai izatearen ohorea eman zion bere kontaktari, hots, euskarazko lehen eleberria izatearena; izan ere, “irakurgai”, “irakurgei” hitzak erabili zituzten eleberria izendatzeko.⁷ Gerora, “lenengo irakurgai” horren laburtasunarengatik, egokiagotzat jo zuen Txomin Agirrerren *Auñemendiko*

⁷ «Irakurgei / irakurgai» deitu zituzten beren idazlan narratibo luzeak Txomin Agirrek edo Jose Manuel Etxeitak, egun *eleberri* deitzen diren idazlanak, hain zuzen ere.

Loreari (1898) egostea lehen irakurgaia izatearen ospea. Honela zioen *Euskalzale* aldizkariaren orrialdeetan:

Auxe da euskeraz egin dan lenengo irakurgaia. Au baiño aurrerago iaio direnak, batzuk erdiz erdizean baiño eztira agertu (*Batxi guzur, Peru Matraka ta Pedranton* da besteren bat); beste batzuk irakurgaia baiño irakurgaitxuaren izena egokiagoa edo aiutuagoa dabe.⁸

Ez da hau genero mugagabe bezala definitu den eleberria mugatzeari heltzeko leku, ezta unea ere. Bakar-bakarrik erantsi, eleberria gainontzeko genero narratiboetatik bereizteko egin diren ahaleginetan luzeraren irizpidera jo dela, nahiz eta gisa honetako kanpo-ezaugarri batean oinarritzea ez izan gogobetekoa.

Agerikoa denez, luzeraren irizpidea hartu zuen gogoan Azkuek “lenengo irakurgaia” plazaratu izanaren ondrea bere buruari kendu eta besteri emateko. Zinez, *Bein da betiko* oso laburra da. Liburuxkaren neurrietan dabil Azkuek 1893an argitaratutako testua: 102 orrialdeetara biltzen du istorioa eta bukaeran, eranskin gisa, erabilera urriko hitzak azaltzeaz gain, erraten zuzenketa ematen du. Baina, berez, istorioa kontatzeko 51 orrialde aski izan zituen. Izan ere, bi bider kontatu zuen istorio bera hizkuntza-aldaera desberdina erabiliz batean eta bestean. Bere hitzetan,

Eskerreko erreskadaan Bizkai guztiko izkera edo berbeta bat egiña oitu daugu; eskumakoan ‘Lekeitiokoa.’⁹

Ez du argitzen jokabide honen zergatia. Bistakoa da bi hizkuntza-aldaeratan istorio bera idazteak ez diola erantzuten istorioaren eskakizunei: ez du inolako eraginik istorioaren barne-egituran.

Arrazoi desberdinek bultzatzen zezaketen horrelako aukera bat egitera, dela Lekeition entzundakoa zenez, horko aldaera linguistikokoaren oihartzuna gorde nahi izana, dela Azkue hizkuntza-aztertzaileari interesgarria iruditzea horrelako saio bat, dela liburuxka bat argitaratzeko ere, luzeraz eskas antzean ibiltzea bestela... Azken arrazoi hau ez da hutsala: liburuxka plazaratu eta sei urtera, zabalkunde handirik ez duela izan argudiatuz, berriro ematen du *Euskalzale* aldizkariaren orrialdeez baliatuz, baina, orain, atalka-atalka egindako argitalpen honetan, “Bizkai guztiko izkera” bezala jo zuena darabil soil-soilik, Lekeitioko aldaerari leku egitea baztertuz. Zergatik ezabatuko ote du bi aldaeretako bat aldizkari bateko ale desberdinetako atal bihurtzen deanean argitalpena? Ez ote, liburu moduan egindako edizioan eta aldizkari ale desberdinetan egindakoan, tamaina ez delako berdina atzematen?

Lekeition entzundako istorioa izateagatik bertako hizkuntza-aldaerari eutsi nahi izanak ez du justifikazio handirik, ahoz kontatu ziotena ez baitzuen eraman idatzira bere horretan, ez 1893an *Bein da betiko* izenburuean argitaratu zuenean, ezta *Euskalerrriaren Yakintzan* bildu zuenean ere: bilketa-lan honetan adierazten duenez, ahoz kontatu ziotena laburtxoagoa izan zen.¹⁰ Beraz, entzun zuena, entzun bezala jasotzea

⁸ *Euskalzale* II, 1898, 12. or.

⁹ Azkueko, Resurreccion Maria, 1893, *Bein da betiko*, Imprenta de la Casa Misericordia, Bilbao, 102. or.

¹⁰ «Gazte gaztetxo nintzala, Lekeition bertan, Jose Francisco Maruriren ezpanetatik eldu zan nere belarrietara, laburtxoago». Azkue, Resurreccion Maria, 1966, *Euskalerrriaren Yakintza (Literatura popular del País Vasco)*, II, Espasa Calpe, Madrid, bigarren argitalpena, 87. or.

izan ez bazuen jomuga, ezerk ez zion eskatzen esatariaren hizkuntza-aldaerari leial izatea: istorioa birmoldatu bazuen, istorioaren transmisiorako erabilitako hizkuntza-aldaerari estu lotu beharrik ez zeukan. Liburuxkan, gainera, inon ez du esaten Lekeition entzundakoa denik. Horrenbestez, ezin izan daiteke entzun bezala testuratzak eragindako ilusio erreferentziala sorrarazi nahia Lekeitioko hizkuntza-aldaerari atxikitzea gomendatzen diona, aldamenean “Bizkai guztiko izkera” erabiltzera zihoanean. Beste ilusio erreferentzial bat sorrarazi nahia da, seguru aski, Lekeitioko hizkuntza-aldaerari ere toki egitera daramana: *Bein da betikon* kontatzen den istorioaren gertaeralekua; Lekeition kokatu izana kontatzen dituen jazoerak, hain zuzen ere.

Azkueren zeinahi motibok eragina izan arren —liburuxkaren tamaina handitu, egileak barne-barnean zeraman hizkuntzalariaren nahiei irtenbidea eman, jaioterriari ohore egin...—, istorioa birritan kontatzeak, hizkuntza-aldaera aldagai bakarra dela, ez du irakurketa errazten; izan ere, kontaketa bera bi hizkuntza-aldaeretan edukitzeak traba besterik ez dio egiten irakurketaren jarraikotasunari. Dena dela, irakurketa erraztearen kaltetan doan hautu hau hobesteko Azkuek izan zezakeen baldintzarik erabakigarriena sinesgarritasuna gordetzea izan zitekeen. Bi hizkuntza-aldaera horietako bat Lekeitiokoa izateak errealitate linguistikoen mimesia egin nahi izanari erantzun diezaiokie: kontatutako gertaerak herri horretan garatzen direnez, ilusio erreferentziala sorrarazteko asmoarekin “erantsiko” zukeen horko aldaera jarraituz osatutako bertsioa.

Azkuek kontaketa honetara eramandako beste hizkuntza-erabilera batek ere indartzen du arestian esandakoa. Bada beste hizkuntza-erabilera bat xede berdinak gomendatua izan daitekeena: errealitate linguistikoen itxura eman testuratutako hizkerari.

Bein da betikoko pertsonaietako bat Fernandez mandazain errioxarra da. Fernandez mandazainaren hizkerak kontrastatu egiten du gainontzeko pertsonaien hizkerarekin. Kontrastea baliatutako euskararen kalitatearen gain eraikitzen da: zeharo eskasa da mandazainarena; ez horrela gainontzeko pertsonaiek darabiltena. Hainbesteraingo kontrastatzen du mandazainaren euskara eskasak gainerako pertsonaien euskara-mailarekin, euskararen ezagutzaile eta zaintzaile aparta zen Azkuek oin-ohar bat txertatzeko premia sentitu zuela. Hala zioen oin-oharrean:

Irakurgai onetan euskarazko esakeraak ikasi gura dauzanek ‘ezpeiz aintzat artu mandazainan esakeraak (24. or.).

Maileguz zipriztinduriko hizkera ez ezik, non-nahi akats gramatikalak erakusten dituen da mandazainarena; hitz batean, euskara kaxkarra.

Errealitatearen itxura islatzeak soil-soilik eraman zezakeen Azkue hain euskara traketsa errioxar mandazainaren ahotan jartzera. Azken batez, errealitate linguistikoen atzemandakoa —bada errioxar mandazainik euskara zeharo arrotza ez duenik, baina jatorriz euskaldunak direnen ezaguera-mailatik urrun gelditzen denik— mimetizatu nahi izan du.

Hizkuntza jatorra, eredugarria izango dena erabiltzeaz arduratzen den Azkuek, gainontzeko euskaldunen ahotsean ere euskara zuzena, egokia eta aberatsa entzun nahi duen Azkuek, *Bein da betikoko* kontalariak eta pertsonaiek baliatutako laurhundik gora hitz, erabilera urrikotzat jotzen dituelako, kontaketaaren amaieran harzaitzileari argitzeko lana hartu duen Azkuek, istorioaren kontaketarako behar zuen hiz-

kuntzan berebiziko arreta jarri du. Azkuek euskara menderatzen duela erakustearekin batera irakurle izan daitezkeen euskara-maila hobetu nahi du.

Hizkuntzaren erabilera onaren zaintzaile eta defendatzaile nekaezina izan zen Azkuek ez dio muzin egin euskara mordoiloa pertsonaia baten ahotsera eramateari. Errealitatearen itxura islatzearen eskakizunari eta horri bakarrik egotzi beharko zaio Azkuek errioxar mandazainaren hizkerarekin azaldutako jarrera.

4. Txomin Agirre: *Auñemendiko Lorea* (1898)

Txomin Agirreraren eleberrigintzan ere, bada hizkuntza eta aldaera desberdinen erabilerarik.

Nola *Auñemendiko Lorean*, hala *Kresalan* (1906) eta *Garoan* (1912), gehienetan latinaz baliatzen da otoitzak testuratzean. Latinez eman eta, segidan, itzuliz edo mol-datuz euskaraz jartzen ditu. Errealitatearen itxura eman nahiak eragindako jokabidea izan daiteke. Latinez ipini dituen esaldiak euskaratzeko zioa, berriz, bere idazlanak euskaldunentzat idatzi izanean bilatu behar da.

Kresalan eta *Garoan* latinarekin batera gaztelerari ere tartetxoren bat egiten dion arren, ez da beste horrenbeste gertatzen *Auñemendiko Lorean*, nahiz eta gaztelerari ez, baina “frankotarren hizkuntzari” leku egiteko aukera paregabea eskaintzen zion. Izan ere, Riktrudis, *Auñemendiko Lorea*, orduko euskal agintaririk ospetsuena zen Arnoldoren alaba bakarra, *Auñemendiko Loreako* pertsonaia nagusia, Adalbaldo frankotarren dukearekin ezkontzen da.

Bada mugarri politikorik frankotar eta auñemenditarren artean *Auñemendiko Lorean*. Gertaerak kokatzen diren garaian, Riktrudisen ama den Andre Luziak dioenez, “Eun urte oneetan guda bat amaitu orduko beste bat asi oi daroagu, or beeko prankotarrakaz, gu menderatu eta euren legeen azpian ipiñi gura gaituelako”,¹¹ baina, mugarri linguistikoa ezabatu egiten du Txomin Agirrek sortutako kontalariak: Adalbaldo frankotar dukeak euskaraz hitz egiten du; Riktrudisek, frankotarren herrian, Ostrabenton, bizi zelarik, “Erbeste” izenaz bataiatu zuen bere etxean, Euskal Herri txiki bat eraiki zuen: euskaraz hitz egiten zen beti bertan.

Auñemendiko euskal agintari nagusiaren alaba bakarra den Riktrudis Adalbaldo frankotar dukearekin ezkontzekotan delarik, eta, ezkondu ostean, modu batean ala bestean, ekintza hori hizkuntza-arazo baten sorburu ere izan daitekeela iradokitzen da. Ezkontzera doala, honako hitz hauek jartzen ditu kontalariak Riktrudisen ahotan:

Naroiari tokira naroiara patuak edo Iaungoikoak, euskalduna eroango nau, euskaldun biziko naz toki guztietan. Neugaz ioango dira erririk-erri Euskal-Erria, bere izkerea eta bere ekanduak; euskerea erakutsiko dot non-nai, neure erritarren lege zarra adierazoko dot, al dodan giñoan (123. or.).

Adalbaldo dukearekin ezkontzen denean Ostrabento izango du bizileku. Hemen,

Riktrudisek, bere atsekabeak errezago eroateagaitik, eta biotzak alan eskatuten eutsalako, Euskal-Erri txiki bat egin eban Ostrabenton. “Erbeste” ipiñi eutsan

¹¹ Agirre, Txomin, 1998, *Auñemendiko Lorea*, Klasikoak Saila, Ostoa, Donostia, 7-8. orr. Ana Toledok prestatutako edizioa.

etxeari izena, zerren, lurra gizonentzat erbestea dan legez, erbestea zan Riktrudisentzat prankotarren erria. Baiña guztiz ondo eta euskaldun bizi zan. Euskeraz itz egiten zan beti Erbesten, euskeraz arren, euskeraz erestu, Euskal-Erriko ipuiñak esan, euskaldunen ekanduakaz bizi, euskaldunen gisara iantzi... (146. or.).

Agirrerentzat euskara balore bat da, nahiz eta zerua irabazteko aski ez izan:

Baiña ez daigun aztu euskaldunak garala esanda beste barik ez garala zeruetan sartuko (174. or.).

“Beste barik” ez, kristau fededuna izan behar delako. Edozein modutan, Agirrerentzat, betiere, Riktrudis bezalako pertsonaia eredugarriak —eredugarri izateko nahitaezko baldintza da kristau fededuna izatea— euskara gorde behar du.

Errealitatearen itxura emateak, seguru aski, Ostrabenton frankotarren hizkuntzaz baliatzea eskatuko zukeen. Haatik, errealitatearen itxura ematearen gainetik zegoen istorio honen kontaketaarekin igorri nahi zen mezuetariko bat: Riktrudisek ez zituen traizionatu auiñemenditarrak, euskaldunak, frankotar dukearekin ezkondu zenean. Istorioaren barne-koherentzia gordetzeak galdegiten zuen Riktrudisek, Ostrabenton bizi zelarik ere, hizkuntzaz ez aldatzea eta, badaezpada, argi eta garbi gera dadin, zeharo agerian gera dadin, kontalaria esatera heltzen da.

Kresalan gazteleraz ari zirenen elkarrizketa euskaraz jarri duela dio, euskaldunentzat idazten duela argumentatuz. Argumentu bera erabiliz, itzul zezakeen “frankotarren hizkuntza” *Auiñemendiko Lorean*, baina ez du horrelako premiarik izan Adalbaldo frankotar dukeak eta Ostrabentoko “Erbesten” bizi direnak euskaraz hitz egiten dutelako. Barne-koherentziaren eskakizuna, helarazi nahi den mezuaren eskakizuna, gainezarri egiten zaio erreferentzearen eskakizunari hizkuntzaren erabileran egindako hautuan.

Nahiz eta ilusio erreferentzial handiegirik ez eragin, barne-koherentziak “Erbeste”n euskaraz hitz egitea eskatzen du. Barne-koherentziak agindutako sinesgarritasunari erantzuten dio; izan ere, bestela, Riktrudisekin irudikatu nahi zuen erueda —euskarari, euskal ohiturei eta kristau fedeari erakutsitako atxikimendua euskarri duen erueda— birrinduta geldituko zitzaiokeen: herrikideekin etsaigoan bizi den herriko herritarrarekin ezkontzeari, herrikideen hizkuntza ere baztertzea gehituko zitzaiokeen.

Agirrek euskararen erabilera, oro har, eta batik bat euskara zuzenaren erabilera balore-sistema bati lotzen dio. Horregatik ez du inolako eragozpenik izan *Auiñemendiko Lorean* Riktrudisek Ostrabenton Euskal Herri txiki bat eraiki zezan eta han euskaraz mintza zedin, nahiz eta errealitatearen ilusio handiegirik erretzeko ahalmenik ez izan.

5. Ondorioak

XIX. mendeko narratiban bada ilusio erreferentziala sorrarazi nahiak eragindako hizkuntza-erabilerarik. Esaterako, Resurreccion Maria Azkuek *Bein da betikon* “Bizkai guztiko izkera”n eta Lekeitioko hizkeran istorio bera kontatzen duenean, seguru aski, errealitate linguistiko bat mimetizatzea bilatzen du: nola kontatutako istorioaren garapen-lekua errealitate geografikoan toki ezaguna den, erreferentea islatzeak eraman zezakeen Lekeitioko hizkeran emandako aldaera txertatzera. Arrazoi

berdinari, ilusio erreferentziala sorrarazi nahiari, erantzun diezaioke, halaber, Fernandez errioxar mandazainaren ahotsari darion euskarak: gainontzeko pertsonaien hizkeraren erregistrotik berezirik, euskara traketsa darabilen nola-halako euskaldun berria ispilatzen du. Badirudi Azkuerentzat sinesgarritasunaren ikuspegi zaharrak indarrean dirauela eta horregatik, bere kontaketako gertaera-lekua, leku erreal batekin bat zertorenez, leku erreal honetako paisaia linguistikoaren erretratutik ez duela urrundu nahi izan.

Haatik, XIX. mendeko narratiban gertaera-leku errealak fikziozko eraikuntzara eramaten direnean, ez da beti bilatzen leku errealeko hizkera mimetizatzea. Errealitate geografikoan izatea zuten lekuez baliatu dira, Azkue bezala, Daskonagerre, Elizanburu eta Agirre. Alabaina, gertaera-leku horietan bizi diren pertsonaien erabilera linguistikoek, leku errealeko erabilera linguistikoekin bat egitea baino gehiago, idazlanaren barne-koherentziari erantzutea dute helburu.

Nahiz Daskonagerren *Atheka-gaitzeko oihartzunak* eleberrian, nahiz Elizanbururen *Piarres Adamen* kontalariaren hizkuntza euskara da, baita pertsonaia nagusiarena ere. Pertsonaia nagusiarengandik urruntzen direnak dira beste hizkuntza bat darabiltenak. Nola pikarokerian jardun, hala legeak urratu, kontalariak babestu egiten du pertsonaia nagusia: Sarako auzapeza da Piarres Adame kontalariak hobesten duen pertsonaia; Ganix kontrabandista *Atheka-gaitzeko oihartzunak* eleberriko kontalariak hobesten duena. Pertsonaia nagusi honekin norgehiagoka daukatenak dira euskararik ez dakitenak edo uneoro erabiltzen ez dutenak: Zugarramurdiko fraileak; Ganix eta Beirako Printzesa atxilotu nahi dituen kapitaina.

Elizanburuk eta Daskonagerrek mugarri politiko-administratiboan dauden pasabideetan gertaturiko pasadizoen berri eman nahi izan dute eta inplizituki beste mugarri bat jarri dute agerian: elkarren lehian dabiltzanen artean mugarri linguistikoa dago.

Bada mugarri politikorik Txomin Agirrerren *Auñemendiko Lorean* ere. Mugarri linguistikoa, ordea, ezabatu egiten du. Berez, egiantzik txikiena duen aukerara jotzen du idazlanari eman nahi dion barne-koherentzia gordetzeagatik. Pertsonaia nagusia eredugarria da eta honen eredugarritasunari guztiaren gainetik eutsi beharra dago. Kristau fededuna izan arren Rikrudisen senar Adalbaldo, frankotar den aldetik euskaldunen etsaia izaki, frankotarren herrira bizi izatera doan Rikrudisek, Auñemendiko Loreak, bizileku-aldaketa honekin euskara utzi izan balu, kolokan jarriko zituen Agirrek euskaldunak izan beharko lukeen nortasunari ezarri zizkion hiru zutabe banaezinak: kristau fededun sutua, euskara zalea, euskal ohituren zalea. Zutabe hauekoren bat eroriz gero, gainontzekoak ere erori egiten zaizkie Txomin Agirrerren eleberrietako pertsonaiei. Adierazi nahi den mundu-ikuskeraren eskakizunak, ilusio erreferentziala sorraraztearen gainetik daude eta, horrenbestez, Ostrabentoko “Erbesten” euskaraz hitz egiten da.